

تحلیل تئوری انتخاب ویلیام گلسر بر مبنای اصول تربیت اسلامی: مطالعه‌ای با رویکرد تحلیلی-تطبیقی

مجتبی فائق^۱، محمد روشن^۲

خلاصه

هدف این پژوهش، تحلیل و ارزیابی «تئوری انتخاب» ویلیام گلسر به عنوان یکی از نظریه‌های مطرح در روانشناسی تربیتی، بر اساس اصول و مبانی «تربیت اسلامی» است. روش تحقیق، توصیفی-تحلیلی و با رویکرد تطبیقی می‌باشد. داده‌ها با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای و تحلیل محتوای متون اسلامی (قرآن کریم و روایات معصومین علیهم السلام) و نیز آثار گلسر گردآوری شده‌اند. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که اگرچه تئوری انتخاب در مؤلفه‌هایی مانند «تأکید بر مسئولیت‌پذیری فرد»، «نفی روانشناسی کنترل بیرونی» و «اهمیت نیاز به عشق و احساس تعلق» با تربیت اسلامی هم‌سو و قابل تطبیق است، اما در مبانی انسان‌شناختی (مانند تعریف انسان و فطرت)، غایت‌شناسی (اهداف نهایی تربیت)، تعریف «نیازهای بنیادین» و به ویژه در حوزه «منبع ارزش‌ها و اخلاق» با چالش‌های جدی مواجه است. از منظر اسلامی، خودمختاری مطلق در تعیین نیازها و ارزش‌ها که در تئوری انتخاب تبلیغ می‌شود، بدون هدایت و حیانی و عقل عملی متصل به شرع، می‌تواند به اصالت لذت و نسبی‌گرایی اخلاقی منجر گردد. این مقاله در نهایت، الگویی اصلاح‌شده از مفاهیم کلیدی تئوری انتخاب را در چارچوب جهان‌بینی اسلامی ارائه می‌دهد تا بتوان از ظرفیت‌های عملی این نظریه در محیط‌های تربیتی، با حفظ اصالت‌های دکترین اسلامی بهره برد.

کلمات کلیدی: تئوری انتخاب، ویلیام گلسر، تربیت اسلامی، روانشناسی تربیتی، تحلیل تطبیقی، مسئولیت‌پذیری، نیازهای بنیادین، فطرت.

۱. مقدمه

جهان معاصر، عرصه برخورد و تعامل مکاتب فکری و روانشناختی مختلف است. در حوزه تعلیم و تربیت، نظریه‌هایی مانند «تئوری انتخاب» ویلیام گلسر، به دلیل تمرکز بر عاملیت و اختیار انسان، کاربردهای گسترده‌ای در مدیریت کلاس، بهبود رابطه والد-فرزند و روان‌درمانی یافته‌اند [۱]. این نظریه با شعار «ما برانگیخته نمی‌شویم، بلکه انتخاب می‌کنیم» بر مسئولیت فرد در قبال رفتارها و احساسات خود تأکید می‌ورزد [۲]. از سوی دیگر، «تربیت اسلامی» به عنوان نظامی جامع و مبتنی بر وحی، دارای مبانی، اهداف و روش‌های مشخصی است که ریشه در تصویر خاص آن از انسان، جهان و خدا دارد [۳].

^۱ (نویسنده مسئول) محقق پسادکتری پژوهشکده خانواده دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران: M_faegh@sbu.ac.ir

^۲ دانشیار و ریاست پژوهشکده خانواده دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران: m-roshan@sbu.ac.ir

۲-۱. بیان مسئله

گسترش روزافزون بهره‌گیری از نظریه‌های روانشناسی غربی در محیط‌های تربیتی ایران، ضرورت نقد و بررسی این نظریه‌ها را بر اساس مبانی بومی و دینی ایجاب می‌کند. تئوری انتخاب، با همه جذابیت‌های عملی خود، از یک بستر فلسفی و انسان‌شناختی سکولار سربرآورده است. بنابراین، پرسش اصلی این است که مفاهیم محوری این تئوری مانند «نیازهای بنیادین پنج‌گانه»، «دنیای مطلوب»، «کنترل بیرونی» و «مسئولیت‌پذیری» تا چه حد با مفاهیم homologous در تربیت اسلامی مانند «فطرت»، «قرب الی الله»، «جبر و اختیار» و «تزکیه نفس» سازگار یا در تعارض هستند؟ عدم تبیین این رابطه می‌تواند به کاربست ناآگاهانه و غیرانتقادی نظریه‌ای بینجامد که ممکن است در پاره‌ای از موارد، اهداف عالیه تربیت اسلامی را خدشه‌دار سازد.

۳-۱. اهمیت و ضرورت پژوهش

تحلیل تطبیقی این دو نظام فکری، هم به غنای علمی حوزه علوم تربیتی کمک می‌کند و هم به متولیان تربیت (والدین، معلمان، مشاوران) امکان می‌دهد تا با آگاهی از نقاط قوت و ضعف تئوری انتخاب، به گزینش آگاهانه و استفاده اصلاح‌شده از آن بپردازند.

۴-۱. اهداف پژوهش

۱. تبیین مبانی، مفاهیم کلیدی و اهداف تئوری انتخاب ویلیام گلسر.
۲. استخراج و تبیین اصول و مبانی تربیت اسلامی مرتبط با مفاهیم محوری تئوری انتخاب.
۳. تحلیل تطبیقی و سنجش میزان هم‌خوانی یا تعارض مفاهیم تئوری انتخاب با اصول تربیت اسلامی.
۴. ارائه راهکارها و پیشنهادهایی برای بومی‌سازی و استفاده انتقادی از تئوری انتخاب در چارچوب تربیت اسلامی.

۵-۱. سؤالات پژوهش

۱. مبانی انسان‌شناختی، معرفت‌شناختی و ارزش‌شناختی تئوری انتخاب چیست؟
۲. اصول و مبانی تربیت اسلامی در حوزه اختیار، مسئولیت، نیازها و اهداف تربیتی کدامند؟
۳. نقاط اشتراک و افتراق تئوری انتخاب و تربیت اسلامی در چیست؟
۴. چگونه می‌توان از ظرفیت‌های عملی تئوری انتخاب در بستر تربیت اسلامی بهره برد؟

۶-۱. چارچوب نظری و پیشینه پژوهش

۱-۶-۱. تئوری انتخاب ویلیام گلسر

۱-۶-۱-۱. مبانی فلسفی و انسان‌شناختی

تئوری انتخاب ریشه در روانشناسی کنترل درونی دارد و بر این باور است که رفتار انسان نه محصول محرک‌های بیرونی، بلکه نتیجه انتخاب‌های درونی او برای ارضای نیازهایش است [۴]. انسان در این نگاه، موجودی خودمختار، عاقل و مسئول سرنوشت خویش تصویر می‌شود.

۱. نیازهای بنیادین پنج‌گانه: گلسر پنج نیاز ژنتیکی را معرفی می‌کند: ۱. عشق و احساس تعلق ۲. قدرت و پیشرفت ۳. آزادی و استقلال ۴. تفریح و لذت ۵. بقا [۵]. تمام رفتارها، تلاش برای ارضای این نیازهاست. ۲. دنیای مطلوب: مجموعه تصاویر و ادراکاتی که فرد بیشترین رضایت را از تحقق آن‌ها کسب می‌کند. رفتار فرد معطوف به نزدیک کردن دنیای بیرون به «دنیای مطلوب» خود است [۶].

۳. روانشناسی کنترل درونی در برابر کنترل بیرونی: هسته اصلی تئوری انتخاب، نقد «روانشناسی کنترل بیرونی» است؛ این دیدگاه که می‌توان دیگران را وادار به انجام کاری کرد. گلسر معتقد است این کار غیرممکن و منشاء تمامی مشکلات ارتباطی است [۷].

۴. مسئولیت‌پذیری: مسئولیت به معنای توانایی ارضای نیازهای خود به شیوه‌ای است که مانع ارضای نیازهای دیگران نشود [۸].

تئوری انتخاب که توسط ویلیام گلسر (۱۹۲۵-۲۰۱۳) توسعه یافت، ریشه در روانشناسی کنترل درونی دارد و نمایانگر تحولی اساسی در نظریه‌های روانشناختی سنتی است. این نظریه با نقد جدی روانشناسی رفتارگرایی و روانکاوی سنتی، بر این اصل اساسی تأکید می‌ورزد که رفتار انسان نه محصول محرک‌های بیرونی یا تعیین‌کننده‌های ناخودآگاه، بلکه نتیجه انتخاب‌های آگاهانه و فعال او برای ارضای نیازهای درونی‌اش است [۹].

از منظر انسان‌شناختی، گلسر انسان را موجودی خودمختار، عاقل و مسئول سرنوشت خویش تصویر می‌کند که توانایی انتخاب دارد و نمی‌تواند رفتارش را به عوامل بیرونی نسبت دهد. به بیان گلسر [۱۰]: "ما برانگیخته نمی‌شویم، بلکه انتخاب می‌کنیم." این نگاه، انسان را از حالت موجودی منفعل و پاسخگو به محرک‌ها خارج کرده و به عاملی فعال و تصمیم‌گیرنده تبدیل می‌کند.

مبانی فلسفی تئوری انتخاب را می‌توان در اصول زیر خلاصه کرد:

- انسان موجودی انتخابگر است
- تمام رفتارها هدفمند و معطوف به ارضای نیازهاست
- انسان توانایی کنترل رفتار خود را دارد
- مسئولیت انتخاب‌ها و پیامدهای آن بر عهده خود فرد است

۱-۶-۱-۲. نیازهای بنیادین پنج‌گانه

در قلب تئوری انتخاب، مفهوم نیازهای بنیادین پنج‌گانه قرار دارد. گلسر [۱۱] معتقد است این نیازها به صورت ژنتیکی در

- وجود انسان برنامه‌ریزی شده‌اند و منشاء تمام رفتارهای انسان هستند. این نیازها عبارتند از:
۱. عشق و احساس تعلق: این نیاز به معنای میل به برقراری روابط عاطفی عمیق، دوست داشتن و دوست داشته شدن است. گلسر معتقد است این نیاز چنان قوی است که می‌تواند بر سایر نیازها تأثیر بگذارد.
 ۲. قدرت و پیشرفت: این نیاز شامل احساس موفقیت، شایستگی، به رسمیت شناخته شدن و تأثیرگذاری بر محیط است. این نیاز زمانی ارضا می‌شود که فرد احساس کند در زندگی خود پیشرفت می‌کند.
 ۳. آزادی و استقلال: نیاز به داشتن اختیار و کنترل بر زندگی شخصی، توانایی انتخاب و عمل بر اساس خواسته‌های خود بدون اجبار و تحمیل بیرونی.
 ۴. تفریح و لذت: این نیاز به معنای میل به شادی، لذت بردن از زندگی و تجربه لحظات خوش است. گلسر معتقد است تفریح نقش مهمی در یادگیری و کاهش استرس دارد.
 ۵. بقا: نیازهای فیزیولوژیک اساسی شامل خوراک، پوشاک، مسکن، امنیت و سلامت.

۳-۱-۶-۱. دنیای مطلوب

دنیای مطلوب (Quality World) یکی از مفاهیم محوری در تئوری انتخاب است. گلسر [۱۲] دنیای مطلوب را به عنوان آلبوم ذهنی از افراد، مکان‌ها، باورها و تجربیاتی تعریف می‌کند که بیشترین رضایت را برای فرد به ارمغان می‌آورند. این دنیا کاملاً شخصی و منحصر به فرد است و به تدریج و بر اساس تجربیات زندگی شکل می‌گیرد.

ویژگی‌های دنیای مطلوب:

- کاملاً شخصی و منحصر به فرد است
- پویا و در حال تغییر است
- معیار سنجش رضایت از زندگی است
- منبع انگیزه و جهت‌دهی رفتارهاست

۴-۱-۶-۱. روانشناسی کنترل درونی در برابر کنترل بیرونی

هسته اصلی تئوری انتخاب، نقد "روانشناسی کنترل بیرونی" است. گلسر [۱۳] معتقد است بسیاری از مشکلات روانشناختی و ارتباطی ناشی از تلاش برای کنترل دیگران است. روانشناسی کنترل بیرونی بر این باور است که می‌توان دیگران را وادار به انجام کاری کرد، در حالی که از دیدگاه گلسر، این کار نه تنها غیرممکن است، بلکه منشاء تمامی مشکلات ارتباطی است.

اصول کنترل درونی:

- تنها رفتار خودمان را می‌توانیم کنترل کنیم
- نمی‌توانیم دیگران را مجبور به تغییر کنیم
- تمرکز بر تغییر خود به جای تغییر دیگران
- پذیرش مسئولیت رفتارهای خود

۵-۱-۶-۱. مسئولیت پذیری

در تئوری انتخاب، مسئولیت پذیری به معنای توانایی ارضای نیازهای خود به شیوه‌ای است که مانع ارضای نیازهای دیگران نشود [۱۴]. فرد مسئول کسی است که:

- نیازهای خود را به گونه‌ای ارضا کند که به حقوق دیگران تجاوز نکند
- پیامدهای انتخاب‌های خود را بپذیرد
- رفتارهای خود را کنترل کند
- در روابط بین فردی تعادل ایجاد کند

۶-۱-۶-۱. کاربردهای تربیتی تئوری انتخاب

تئوری انتخاب کاربردهای گسترده‌ای در محیط‌های تربیتی دارد:

- مدیریت کلاس درس بر اساس ایجاد رابطه مثبت
 - کاهش تعارض‌های بین معلم و دانش‌آموز
 - تقویت انگیزه درونی دانش‌آموزان
 - ایجاد محیط یادگیری امن و حمایتگر
 - توسعه مهارت‌های حل مسئله و تصمیم‌گیری
- گلسر [۱۵] معتقد است مدارس باید بر اساس اصول تئوری انتخاب اداره شوند و به دانش‌آموزان کمک کنند تا نیازهای خود را به شیوه‌های مسئولانه‌ای ارضا کنند.
- این بخش از مقلله به طور جامع به تبیین مبانی، مفاهیم کلیدی و کاربردهای تئوری انتخاب پرداخت و زمینه را برای تحلیل تطبیقی با تربیت اسلامی در بخش‌های بعدی فراهم کرد.

۲-۱-۶-۱. مبانی و اصول تربیت اسلامی

۱-۶-۲-۱. مبانی انسان‌شناختی

انسان در اسلام، موجودی دارای فطرت (سرشت الهی) است [۱۶]. فطرت شامل گرایش به توحید، خیر، حقیقت و زیبایی است [۱۷]. او موجودی مختار و مسئول است [۱۸] و جانشین خدا بر زمین [۱۹].

۲-۱-۶-۲. اهداف تربیت اسلامی

هدف غایی، قرب الی الله و تخلق به اخلاق الهی است [۲۰]. اهداف واسطه‌ای شامل پرورش عقل، تزکیه نفس، کسب علم نافع و تقویت مسئولیت‌پذیری اجتماعی می‌شود [۲۱].

۳-۱-۲-۱. نیازهای انسان از منظر اسلام

نیازهای مادی و روانی انسان (مانند عشق، قدرت، آزادی) به رسمیت شناخته می‌شود، اما در یک سلسله‌مراتب ارزشی قرار می‌گیرند. نیازهای روحی و معنوی (مانند عبادت، معرفت، عشق به خدا) در رأس هرم قرار دارند [۲۲].

۴-۱-۲-۱. مسئولیت‌پذیری

مسئولیت در اسلام دامنه وسیع‌تری دارد و شامل مسئولیت در برابر خدا، خود، دیگران و طبیعت می‌شود [۲۳]. مبنای مسئولیت، اختیار و عقلانیت است.

۲-۱-۲-۲. مبانی انسان‌شناختی در تربیت اسلامی

در منظومه فکری اسلام، انسان موجودی چندبعدی و دارای مراتب وجودی است که در رأس هرم آفرینش قرار گرفته است. از دیدگاه تربیت اسلامی، انسان دارای ویژگی‌های منحصر به فردی است که او را از سایر موجودات متمایز می‌سازد.

۲-۱-۲-۲. فطرت

بنیادی‌ترین مفهوم در انسان‌شناسی اسلامی، فطرت است. قرآن کریم می‌فرماید: "فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا..." (روم: ۳۰). فطرت به معنای سرشت الهی و زمینه درونی است که انسان با آن متولد می‌شود و شامل گرایش به توحید، خیر، حقیقت و زیبایی است [۲۴].

۲-۱-۲-۲. عقلانیت

انسان موجودی عاقل و خردمند آفریده شده است. قرآن کریم در آیات متعددی بر تعقل و تفکر تأکید می‌ورزد: "إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ... لَآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ" (آل عمران: ۱۹۰). عقل در منظومه اسلامی، ابزار شناخت حق از باطل و وسیله‌ای برای درک مفاهیم والای الهی است [۲۵].

۲-۱-۲-۳. اختیار و مسئولیت

انسان در اسلام موجودی مختار و مسئول آفریده شده است: "إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا" (انسان: ۳). این اختیار، پایه مسئولیت انسان در برابر خدا، خود و دیگران است [۲۶].

۲-۲-۶-۴. کرامت ذاتی

قرآن کریم برای انسان کرامت ذاتی قائل است: "وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ..." (اسراء: ۷۰). این کرامت، اساس حقوق انسان و روابط اجتماعی در اسلام را تشکیل می‌دهد [۲۷].

۳-۲-۶-۱. اهداف تربیت اسلامی

اهداف تربیت اسلامی در یک سلسله مراتب منظم و مبتنی بر جهان‌بینی اسلامی قرار دارد:

۳-۲-۶-۱-۱. هدف غایی

قرب الی الله به عنوان برترین هدف تربیت اسلامی است. امام علی(ع) در نهج البلاغه می‌فرماید: "أَفْضَلُ الزَّهْدِ إِخْفَاءُ الزَّهْدِ" [حکمت ۲۸]. هدف نهایی، رسیدن به مقام عبودیت و بندگی خالصانه است [۲۸].

۳-۲-۶-۲. اهداف واسطه‌ای

- پرورش و تعالی عقل: "أَفْضَلُ الْعِبَادَةِ إِعْمَالُ الْعَقْلِ" [۲۹]
- تزکیه نفس و تهذیب اخلاق: "قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا" (شمس: ۹)
- کسب علم نافع: "وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا" (طه: ۱۱۴)
- تقویت مسئولیت‌پذیری اجتماعی: "كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ" [۳۰]

۳-۲-۶-۳. اهداف کاربردی

- تربیت بدنی و حفظ سلامت [۳۱]
- تربیت اجتماعی و تعامل با دیگران [۳۲]
- تربیت عاطفی و کنترل احساسات [۳۳]
- تربیت اقتصادی و استفاده صحیح از منابع [۳۴]

۴-۲-۶-۱. نیازهای انسان از منظر اسلام

در تربیت اسلامی، نیازهای انسان در یک نظام سلسله مراتبی و مبتنی بر فطرت الهی تعریف می‌شود:

الف) نیازهای معنوی:

- نیاز به پرستش و عبادت: "وما خلقت الجن والانس إلا ليعبدون" (ذاریات: ۵۶)
- نیاز به معرفت و شناخت: "وقل رب زدنی علما" (طه: ۱۱۴)
- نیاز به عشق و محبت الهی: "یحبههم ویحبونه" (مائده: ۵۴)
- نیاز به آرامش روحی: "ألا بذكر الله تطمئن القلوب" (رعد: ۲۸)

ب) نیازهای روانی-اجتماعی:

- نیاز به عشق و احساس تعلق: "ومن آیاته أن خلق لکم من أنفسکم أزواجاً لتسکنوا إليها" (روم: ۲۱)
- نیاز به کرامت و احترام: "ولقد کرّمنا بنی آدم" (اسراء: ۷۰)
- نیاز به امنیت و آرامش: "الذی أطعمهم من جوع وآمنهم من خوف" (قریش: ۴)

ج) نیازهای مادی:

- نیازهای زیستی و بقا: "وقل من حرم زینة الله الّتی أخرج لعباده والطیبات من الرزق" (اعراف: ۳۲)
- نیاز به مسکن و امکانات زندگی: "الله الذی جعل لکم الأرض قراراً" (غافر: ۶۴)

۴-۲-۶-۱. مسئولیت‌پذیری در اسلام

مسئولیت‌پذیری در اسلام دامنه وسیعی دارد و شامل ابعاد مختلفی می‌شود:

الف) مسئولیت در برابر خدا:

اساس مسئولیت‌پذیری در اسلام، مسئولیت در برابر خداست: "إن السمع والبصر والفؤاد کل أولئک کان عنه مسئولا" (اسراء: ۳۶).

ب) مسئولیت در برابر خود:

انسان در برابر سلامتی، اعضا و جوارح و عمر خود مسئول است: "لا تزول قدم عبد يوم القيامة حتی یسأل عن أربع: عن عمره فیم أفناه..." [۳۵].

ج) مسئولیت در برابر دیگران:

- در برابر خانواده: "الرجل راع فی أهله ومسئول عن رعیته." [۳۶]
- در برابر جامعه: "کلکم راع و کلکم مسئول عن رعیته." [۳۷]
- در برابر محیط زیست: "لا ضرر ولا ضرار" [۳۸]

د) مسئولیت در برابر طبیعت:

انسان به عنوان خلیفه الله، مسئول حفظ و آبادانی زمین است: "هو أنشأکم من الأرض واستعمرکم فیها" (هود: ۶۱).

۵-۲-۶-۱. اصول و روش های تربیتی در اسلام

۱-۵-۲-۶-۱. اصول تربیتی

- اصل تدرج و تأنی: "إن هذا الدين متين فأوغل فيه برفق." [۳۹]
- اصل تفاوت های فردی: "نحن معاشر الأنبياء أمرنا أن نكلم الناس على قدر عقولهم." [۴۰]
- اصل محبت و مدارا: "أدبني ربي فأحسن تأديبي." [۴۱]
- اصل تعادل و میانه روی: "وكان أمير المؤمنين عليه السلام يقسم لحظاته بين أصحابه فينظر إلى ذا وإلى ذا بالسوية." [۴۲]

۲-۵-۲-۶-۱. روش های تربیتی

- روش الگویی: "لقد كان لكم في رسول الله أسوة حسنة" (احزاب: ۲۱)
- روش موعظه حسنه: "ادع إلى سبيل ربك بالحكمة والموعظة الحسنة" (نحل: ۱۲۵)
- روش عبرت آموزی: "فاعتبروا يا أولى الأبصار" (حشر: ۲)
- روش تمرین و عادت دهی: "علموا أولادكم الصلاة وهم أبناء سبع." [۴۳]

۶-۲-۶-۱. موانع و آسیب های تربیت اسلامی

۱-۶-۲-۶-۱. موانع درونی

- هوای نفس: "أفرأيت من اتخذ إلهه هواه" (فرقان: ۴۳)
- غفلت و بی توجهی: "ولا تكن من الغافلين" (اعراف: ۲۰۵)
- کبر و خودبینی: "إنه لا يحب المستكبرين" (نحل: ۲۳)

۲-۶-۲-۶-۱. موانع بیرونی

- محیط ناسالم: "والذين كفروا بعضهم أولياء بعض" (انفال: ۷۳)
- دوستان ناباب: "الأخوان شريكان في الخير." [۴۴]
- وسوسه های شیطانی: "إن الشيطان لكم عدو فاتخذوه عدوا" (فاطر: ۶)

۷-۲-۶-۱. نقش مربی در تربیت اسلامی

- مربی در نظام تربیت اسلامی دارای جایگاه ویژه ای است:
- الگو و اسوه: "لقد كان لكم في رسول الله أسوة حسنة" (احزاب: ۲۱)

— مهربان و دلسوز: "فبما رحمه من الله لنت لهم" (آل عمران: ۱۵۹)
— عالم و آگاه: "قل هل يستوى الذين يعلمون والذين لا يعلمون" (زمر: ۹)
— صبور و بردبار: "وامر أهلك بالصلاة واصطبر عليها" (طه: ۱۳۲)
این بخش به طور جامع به تبیین مبانی، اصول، اهداف و روش‌های تربیت اسلامی پرداخت و زمینه را برای تحلیل تطبیقی با تئوری انتخاب در بخش بعدی فراهم کرد. تربیت اسلامی با داشتن پشتوانه غنی قرآنی و روایی، نظام کاملی را برای تربیت همه‌جانبه انسان ارائه می‌دهد.

۷-۱. پیشینه پژوهش

مطالعات متعددی به بررسی تطبیقی تئوری انتخاب با مفاهیم اسلامی پرداخته‌اند. برای مثال، احمدی و همکاران [۴۵] به اشتراکات در حوزه مسئولیت‌پذیری اشاره کرده‌اند. رضایی و اسلامی [۴۶] به تحلیل مفهوم نیازهای بنیادین از منظر اسلام پرداخته‌اند. با این حال، خلأ یک پژوهش جامع که به صورت نظام‌مند و تحلیلی، تمامی ابعاد این نظریه را در ترازوی نقد اسلامی قرار دهد، احساس می‌شود. این پژوهش در صدد پر کردن این خلأ است.

۸-۱. روش پژوهش

این پژوهش از نوع توصیفی-تحلیلی و با رویکرد تطبیقی است. جامعه آماری پژوهش، کلیه متون مرتبط با تئوری انتخاب و تربیت اسلامی می‌باشد. روش گردآوری اطلاعات، کتابخانه‌ای و ابزار آن فیش‌برداری است. برای تحلیل داده‌ها از روش تحلیل محتوا و استدلال منطقی برای تطبیق و مقایسه مفاهیم استفاده شده است.

۹-۱. یافته‌های پژوهش و تحلیل تطبیقی

در این بخش، یافته‌های پژوهش در قالب چهار محور اصلی ارائه و به صورت تحلیلی مورد بحث قرار می‌گیرد.

۹-۱-۱. تحلیل مبانی انسان‌شناختی

— اشتراک: هر دو دیدگاه بر اختیار و انتخابگری انسان تأکید دارند. در تئوری انتخاب، انسان موجودی خودمختار است و در اسلام، «إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا» (انسان: ۳).
— افتراق (نقد اسلامی): تئوری انتخاب، انسان را به مجموعه‌ای از نیازهای زیستی-روانی تقلیل می‌دهد و بعد فطرت الهی و روح ملکوتی او را نادیده می‌گیرد [۴۷]. از منظر اسلامی، انسان تنها برای ارضای نیازهای زمینی خلق نشده، بلکه «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» (ذاریات: ۵۶). این نگاه تک‌بعدی، منجر به تعریف مادی‌گرایانه از سعادت و کمال می‌شود.

۹-۲-۱. تحلیل مفهوم نیازهای بنیادین

— اشتراک: نیازهایی مانند عشق و تعلق، قدرت (به معنای کمال طلبی) و بقا در هر دو نظام مورد تأیید هستند. قرآن بر روابط عاطفی [۴۸] و تلاش برای تعالی [۴۹] تأکید دارد.
— افتراق (نقد اسلامی):

— کمیت و کیفیت نیازها: اسلام نیازهای انسان را در پنج مورد محدود نمی‌کند. نیاز به عبادت، معرفت، عدالت و زیبایی طلبی از نیازهای اصیل فطری هستند که در تئوری انتخاب غایبند [۵۰].

— سلسله مراتب نیازها: در تئوری انتخاب، همه نیازها در یک سطح قرار دارند. اما در اسلام، یک سلسله مراتب ارزشی وجود دارد. ارضای نیازهای معنوی بر نیازهای مادی اولویت دارد: «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (رعد: ۲۸). نیاز به «قدرت» اگر به معنای سلطه بر دیگران (استکبار) باشد، در اسلام مذموم است، اما اگر به معنای قوت و توانمندی برای خدمت و عدالت باشد، پسندیده است.

— نیاز به تفریح و لذت: در اسلام، لذت طلبی به خودی خود هدف نیست، بلکه باید در مسیر اهداف عالی‌تر و مشروع باشد. لذتی که منجر به غفلت از خدا یا تضییع حقوق دیگران شود، مردود است [۵۱].

۳-۹-۱. تحلیل مفهوم مسئولیت‌پذیری و کنترل بیرونی

— اشتراک: هر دو دیدگاه، کنترل بیرونی (اجبار، تهدید، تنبیه) را برای تربیت بلندمدت نامؤثر و مخرب می‌دانند. گلسر آن را ریشه تعارض می‌داند و اسلام نیز بر «قُلْ فَلَا تُطِيعُونَ» (جن: ۲۳) و روش «ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ» (نحل: ۱۲۵) تأکید دارد.
— افتراق (نقد اسلامی):

— مبنا و دامنه مسئولیت: مسئولیت در تئوری انتخاب، عمدتاً در قبال خود و ارضای نیازهای شخصی تعریف می‌شود. اما در اسلام، مسئولیت در درجه اول در برابر خداوند است: «كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ» [۵۲]. این نگاه، قداست و عمق بیشتری به مسئولیت می‌بخشد.

— مفهوم هدایت و امر به معروف: تئوری انتخاب، هرگونه تلاش برای تغییر دیگران را (حتی از طریق غیرمستقیم) به عنوان کنترل بیرونی محکوم می‌کند. اما در تربیت اسلامی، امر به معروف و نهی از منکر به عنوان یک مسئولیت اجتماعی و دینی مشروع شناخته می‌شود [۵۳]، البته با رعایت شرایط و مراحل آن که مبتنی بر حکمت و موعظه حسنه است، نه اجبار و تحمیل.

۴-۹-۱. تحلیل اهداف تربیت: دنیای مطلوب در برابر قرب الی الله

— افتراق اساسی: بزرگترین شکاف بین این دو نظام، در غایت‌شناسی است. «دنیای مطلوب» در تئوری انتخاب، کاملاً فردی، نسبی و مبتنی بر ترجیحات شخصی است. معیار درستی یک «دنیای مطلوب»، فقط ارضای نیازهای شخصی فرد است. اما در تربیت اسلامی، هدف نهایی، قرب الی الله و کمال مطلق است که یک هدف عینی، مطلق و فراقردی است [۵۴]. «دنیای مطلوب» یک مسلمان، باید در راستای این هدف کلان تنظیم شود. اینجاست که نقش وحی و عقل سلیم (که در پرتو وحی هدایت می‌شود) به عنوان معیار سنجش «دنیای مطلوب» مطرح می‌شود، نه صرفاً احساس رضایت درونی فرد.

۱-۱۰-۱. یافته‌های پژوهش و تحلیل تطبیقی

۱-۱۰-۱. تحلیل مبانی انسان‌شناختی

الف) اشتراکات:

هر دو دیدگاه بر اختیار و انتخابگری انسان تأکید دارند. در تئوری انتخاب، انسان موجودی خودمختار است و در اسلام، "إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا" (انسان: ۳). گلسر [۵۵] معتقد است: "ما قربانی گذشته خود نیستیم، مگر اینکه اینگونه انتخاب کنیم." این دیدگاه با مفهوم اسلامی "اختیار" که پایه مسئولیت انسان است، همسویی دارد [۵۶].

ب) افتراقات (نقد اسلامی):

تئوری انتخاب، انسان را به مجموعه‌ای از نیازهای زیستی-روانی تقلیل می‌دهد و بعد فطرت الهی و روح ملکوتی او را نادیده می‌گیرد. از منظر اسلامی، انسان تنها برای ارضای نیازهای زمینی خلق نشده، بلکه "وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ" (ذاریات: ۵۶). این نگاه تک‌بعدی، منجر به تعریف مادی‌گرایانه از سعادت و کمال می‌شود [۵۷].

به گفته مطهری [۵۸]: "فطرت انسان، مجموعه استعدادها و گرایش‌هایی است که به سوی کمال مطلق جهت‌گیری شده است." این در حالی است که گلسر [۵۹] انسان را موجودی می‌داند که صرفاً در پی ارضای نیازهای زیستی خود است.

۲-۱۰-۱. تحلیل مفهوم نیازهای بنیادین

الف) اشتراکات:

نیازهایی مانند عشق و تعلق، قدرت (به معنای کمال‌طلبی) و بقا در هر دو نظام مورد تأیید هستند. قرآن بر روابط عاطفی تأکید دارد: "وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا" (روم: ۲۱). همچنین بر تلاش برای تعالی: "وَفِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ" (مطففین: ۲۶).

ب) افتراقات (نقد اسلامی):

— کمیت و کیفیت نیازها:

اسلام نیازهای انسان را در پنج مورد محدود نمی‌کند. نیاز به عبادت، معرفت، عدالت و زیبایی‌طلبی از نیازهای اصیل فطری هستند که در تئوری انتخاب غایبند [۶۰]. امام علی (ع) می‌فرماید: "أَلْعِلْمُ حَيَاةُ الْقُلُوبِ." [۶۱].

ج) سلسله مراتب نیازها:

در تئوری انتخاب، همه نیازها در یک سطح قرار دارند. اما در اسلام، یک سلسله مراتب ارزشی وجود دارد. ارضای نیازهای معنوی بر نیازهای مادی اولویت دارد: "لَلْأَبْذَرِ اللَّهُ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ" (رعد: ۲۸). نیاز به "قدرت" اگر به معنای سلطه بر دیگران (استکبار) باشد، در اسلام مذموم است، اما اگر به معنای قوت و توانمندی برای خدمت و عدالت باشد، پسندیده است [۶۲].

د) نیاز به تفریح و لذت:

در اسلام، لذت طلبی به خودی خود هدف نیست، بلکه باید در مسیر اهداف عالی تر و مشروع باشد. لذتی که منجر به غفلت از خدا یا تضییع حقوق دیگران شود، مردود است. امام صادق (ع) می فرماید: "كُلُّ لَذَّةٍ دُونَ الْجَنَّةِ فَهِيَ ذُلٌّ" [۶۳].

۳-۱۰-۱. تحلیل مفهوم مسئولیت پذیری و کنترل بیرونی

الف) اشتراکات:

هر دو دیدگاه، کنترل بیرونی (اجبار، تهدید، تنبیه) را برای تربیت بلندمدت نامؤثر و مخرب می دانند. گلسر [۶۴] آن را ریشه تعارض می داند و اسلام نیز بر "قُلْ فَلَا تُطِيعُونَ" (جن: ۲۳) و روش "ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ" (نحل: ۱۲۵) تأکید دارد.

ب) افتراقات (نقد اسلامی):

— مبنا و دامنه مسئولیت:

مسئولیت در تئوری انتخاب، عمدتاً در قبال خود و ارضای نیازهای شخصی تعریف می شود. اما در اسلام، مسئولیت در درجه اول در برابر خداوند است: "كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ" [۶۵]. این نگاه، قداست و عمق بیشتری به مسئولیت می بخشد [۶۶].

— مفهوم هدایت و امر به معروف:

تئوری انتخاب، هرگونه تلاش برای تغییر دیگران را (حتی از طریق غیرمستقیم) به عنوان کنترل بیرونی محکوم می کند. اما در تربیت اسلامی، امر به معروف و نهی از منکر به عنوان یک مسئولیت اجتماعی و دینی مشروع شناخته می شود: "وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ" (آل عمران: ۱۰۴)، البته با رعایت شرایط و مراحل آن که مبتنی بر حکمت و موعظه حسنه است، نه اجبار و تحمیل [۶۷].

۴-۱۰-۱. تحلیل اهداف تربیت: دنیای مطلوب در برابر قرب الی الله

الف) افتراق اساسی:

بزرگترین شکاف بین این دو نظام، در غایت شناسی است. «دنیای مطلوب» در تئوری انتخاب، کاملاً فردی، نسبی و مبتنی بر ترجیحات شخصی است. معیار درستی یک «دنیای مطلوب»، فقط ارضای نیازهای شخصی فرد است [۶۸]. اما در تربیت اسلامی، هدف نهایی، قرب الی الله و کمال مطلق است که یک هدف عینی، مطلق و فرافردی است [۶۹]. در تعالیم دینی بر ضرورت هدف گذاری صحیح تأکید شده است [۷۰]. «دنیای مطلوب» یک مسلمان، باید در راستای این هدف کلان تنظیم شود. اینجاست که نقش وحی و عقل سلیم (که در پرتو وحی هدایت می شود) به عنوان معیار سنجش «دنیای مطلوب» مطرح می شود، نه صرفاً احساس رضایت درونی فرد.

۵-۱۰-۱. تحلیل روش های تربیتی

الف) اشتراکات:

هر دو روش بر این نکته‌ها تأکید دارد:

- اهمیت رابطه مثبت [۷۱]
- پرهیز از تنبیه بدنی [۷۲]
- توجه به تفاوت‌های فردی [۷۳]

(ب) افتراقات:

در تئوری انتخاب، روش‌ها عمدتاً بر اساس تجربیات بالینی شکل گرفته‌اند، در حالی که در تربیت اسلامی، روش‌ها ریشه در وحی و سنت دارند. به عنوان مثال، روش "وعظ و اندرز" در اسلام بر اساس "ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ" (نحل: ۱۲۵) است که دارای پشتوانه الهی است [۷۴].

این تحلیل تطبیقی نشان می‌دهد که اگرچه تئوری انتخاب در سطح روش‌های عملی می‌تواند برای تربیت اسلامی مفید باشد، اما در سطح مبانی نظری نیاز به بازخوانی و اصلاح اساسی دارد.

۶-۱۰-۱. بحث و نتیجه‌گیری

این پژوهش نشان داد که تئوری انتخاب ویلیام گلسر، به رغم برخورداری از نقاط قوت عملی قابل توجه (به ویژه در تقویت حس مسئولیت‌پذیری و بهبود روابط بین‌فردی)، در سطح مبانی نظری با چالش‌های جدی از منظر تربیت اسلامی مواجه است. این نظریه در بستر یک انسان‌شناسی سکولار و مادی‌گرا شکل گرفته و فاقد نگاه جامع به ابعاد معنوی و فطری انسان است.

نقاط قوت و هم‌پوشانی: تأکید بر اختیار، نقد روانشناسی کنترل بیرونی، و توجه به نیازهای روانی-اجتماعی مانند عشق و تعلق، از جمله جنبه‌های ارزشمندی است که می‌تواند در خدمت اهداف تربیت اسلامی قرار گیرد. به ویژه، روش‌های عملی این تئوری در مدیریت کلاس و خانواده، می‌تواند جایگزین مناسبی برای روش‌های استبدادی و تحقیرآمیز باشد [۷۵].

نقاط ضعف و تعارض‌ها: تعریف محدود از نیازهای انسانی، نادیده گرفتن سلسله مراتب نیازها، عدم توجه به فطرت الهی، نسبی‌گرایی در تعریف ارزش‌ها و اهداف (دنیای مطلوب)، و محدود کردن دامنه مسئولیت به رابطه انسان با خود و دیگران (و نه خدا)، از جمله نقاط تعارض این نظریه با مبانی اسلامی است.

الگوی پیشنهادی برای بومی‌سازی:

برای بهره‌گیری سازنده از تئوری انتخاب در بستر اسلامی، پیشنهاد می‌شود مفاهیم کلیدی آن در چارچوب زیر بازتعریف و اصلاح گردند:

۱. نیازهای بنیادین: فهرست نیازها با افزودن نیازهای فطری-معنوی مانند «نیاز به پرستش»، «نیاز به معنا» و «نیاز به کمال مطلق» تکمیل شود و یک سلسله مراتب ارزشی مبتنی بر قرآن و سنت بر آن حاکم گردد.
۲. دنیای مطلوب: «دنیای مطلوب» یک فرد مسلمان، باید با «رضایت الهی» و «قرب الی الله» هم‌سو باشد. عقل و وحی، قطب‌نمای تنظیم این دنیای مطلوب هستند.
۳. مسئولیت‌پذیری: مفهوم مسئولیت به «مسئولیت در برابر خدا» گسترش یابد که خود، زیربنای مسئولیت در قبال خود، دیگران و طبیعت است.
۴. کنترل بیرونی: باید تمایز قائل شد بین «کنترل بیرونی مذموم» (اجبار و تحقیر) با «هدایت‌گری و امر به معروف

مشروع» که با روش‌های حکیمانه و محبت‌آمیز انجام می‌شود.

در نهایت، به کارگیری این نظریه و نظایر آن، باید با نگاهی انتقادی، گزینشی و اصلاح‌شده و تحت هدایت یک نظام تربیتی اسلامی منسجم صورت پذیرد تا از خطر التقاط و انحراف از اهداف عالیه تربیت اسلامی مصون بمانیم.

۱-۷-۱۰-۱. پیشنهادها

۱. برگزاری کارگاه‌های آموزشی برای معلمان و مشاوران جهت تبیین نقاط قوت و ضعف تئوری انتخاب از منظر اسلامی.
۲. طراحی الگوهای عملی تربیتی مبتنی بر تئوری انتخاب اصلاح‌شده با مبانی اسلامی.
۳. انجام پژوهش‌های تجربی برای سنجش اثربخشی الگوی پیشنهادی در محیط‌های تربیتی.
۴. تحلیل تطبیقی دیگر نظریه‌های روانشناسی غربی با تربیت اسلامی.

۲. بحث و نتیجه‌گیری

۲-۱. خلاصه‌ای از یافته‌های پژوهش

این پژوهش به تحلیل تطبیقی تئوری انتخاب ویلیام گلسر و تربیت اسلامی پرداخت و وجوه اشتراک و افتراق این دو نظام فکری را در حوزه‌های مختلف بررسی نمود. یافته‌ها نشان داد که تئوری انتخاب با وجود برخورداری از نقاط قوت عملی قابل توجه، در سطح مبانی نظری با چالش‌های جدی از منظر تربیت اسلامی مواجه است.

۲-۲. تحلیل نقاط قوت و هم‌پوشانی‌ها

— تأکید بر اختیار و مسئولیت‌پذیری:

هر دو نظام فکری بر نقش محوری اختیار انسان در تعیین سرنوشت خویش تأکید دارند. گلسر [۷۶] معتقد است: "ما قربانی گذشته خود نیستیم، مگر اینکه اینگونه انتخاب کنیم." این دیدگاه با آموزه‌های اسلامی که انسان را موجودی مختار و مسئول می‌داند، همسویی دارد: "إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا" (انسان: ۳). این اشتراک نظری، زمینه مناسبی برای بهره‌گیری از روش‌های عملی تئوری انتخاب در محیط‌های تربیتی اسلامی فراهم می‌کند [۷۷].

— نقد روانشناسی کنترل بیرونی:

تئوری انتخاب، کنترل بیرونی را به عنوان منشاء اصلی مشکلات ارتباطی معرفی می‌کند [۷۸]. این نگاه با روش‌های تربیتی اسلام که بر "ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ" (نحل: ۱۲۵) تأکید دارد، همسو است. هر دو دیدگاه، اجبار و تحمیل را برای تربیت بلندمدت نامؤثر می‌دانند.

— توجه به نیازهای روانی-اجتماعی:

تأکید گلسر بر نیاز به عشق و احساس تعلق [۷۹] با تأکید قرآن بر "وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا" (روم: ۲۱) همخوانی دارد. این اشتراک نشان می‌دهد که توجه به ابعاد عاطفی و اجتماعی انسان در هر دو نظام مورد تأکید است.

۳-۲. تحلیل نقاط ضعف و تعارضها

— مبانی انسان‌شناختی محدود:

تئوری انتخاب، انسان را به مجموعه‌ای از نیازهای زیستی-روانی تقلیل می‌دهد و بعد فطرت الهی و روح ملکوتی او را نادیده می‌گیرد [۸۰]. این در حالی است که از دیدگاه اسلامی، انسان "خليفة الله" (بقره: ۳۰) و دارای استعداد رسیدن به کمال مطلق است.

— نسبی‌گرایی در اهداف تربیتی:

مفهوم "دنیای مطلوب" در تئوری انتخاب، کاملاً فردی و نسبی است [۸۱]. اما در تربیت اسلامی، هدف غایی "قرب الی الله" به عنوان یک هدف عینی و مطلق مطرح است [۸۲]. این تفاوت بنیادین، تأثیر مستقیمی بر روش‌ها و محتوای تربیتی دارد.

— محدودیت در تعریف نیازها:

فهرست پنج‌گانه نیازهای بنیادین در تئوری انتخاب، نیازهای معنوی انسان را نادیده می‌گیرد. در حالی که از منظر اسلامی، نیاز به عبادت "وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ" (ذاریات: ۵۶) و نیاز به معرفت "وقل رب زدنی علماً" (طه: ۱۱۴) از نیازهای اصیل فطری هستند [۸۳].

— مسئولیت‌پذیری محدود:

مسئولیت در تئوری انتخاب عمدتاً در قبال خود تعریف می‌شود، در حالی که در اسلام، مسئولیت در برابر خدا، خود، دیگران و طبیعت مطرح است: "كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ" [۸۴].

۲-۴. الگوی پیشنهادی برای بومی‌سازی

برای بهره‌گیری سازنده از تئوری انتخاب در بستر اسلامی، پیشنهاد می‌شود مفاهیم کلیدی آن در چارچوب زیر بازتعریف و اصلاح گردند:

۱. توسعه مفهوم نیازهای بنیادین:

فهرست نیازها با افزودن نیازهای فطری-معنوی مانند:

— نیاز به پرستش (ذاریات: ۵۶)

— نیاز به معرفت (طه: ۱۱۴)

— نیاز به عدالت (نحل: ۹۰)

— نیاز به زیبایی‌طلبی (حجر: ۱۶)

تکمیل شود و یک سلسله مراتب ارزشی مبتنی بر قرآن و سنت بر آن حاکم گردد.

۲. اصلاح مفهوم دنیای مطلوب:

"دنیای مطلوب" یک فرد مسلمان باید با "رضایت الهی" و "قرب الی الله" همسو باشد. عقل و وحی، قطب‌نمای تنظیم این دنیای مطلوب هستند: "فَأَمَّا يَا تِئْتِكُمْ مَنِّي هُدًى فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقَى" (طه: ۱۲۳).

۳. گسترش دامنه مسئولیت‌پذیری:

مفهوم مسئولیت به "مسئولیت در برابر خدا" گسترش یابد که خود، زیربنای مسئولیت در قبال خود، دیگران و طبیعت است: "إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا" (اسراء: ۳۶).

۴. تمایز بین کنترل مذموم و هدایت مشروع:

باید تمایز قائل شد بین "کنترل بیرونی مذموم" (اجبار و تحمیل) با "هدایتگری و امر به معروف مشروع" که با روش‌های حکیمانه و محبت‌آمیز انجام می‌شود: "ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ" (نحل: ۱۲۵).

۳. جمع‌بندی نهایی

این پژوهش نشان داد که تئوری انتخاب ویلیام گلسر، به رغم برخورداری از نقاط قوت عملی قابل توجه در حوزه روش‌های تربیتی، در سطح مبانی نظری نیاز به بازخوانی و اصلاح اساسی دارد. نظریه‌ای که در بستر یک انسان‌شناسی سکولار و مادی‌گرا شکل گرفته، نمی‌تواند بدون اصلاحات بنیادین، پاسخگوی نیازهای تربیتی در چارچوب جهان‌بینی اسلامی باشد. به کارگیری این نظریه و نظایر آن، باید با نگاهی انتقادی، گزینشی و اصلاح‌شده و تحت هدایت یک نظام تربیتی اسلامی منسجم صورت پذیرد. تنها در این صورت می‌توان از ظرفیت‌های عملی این نظریه بهره برد، بدون آنکه به اصالت‌های doctrinal اسلامی خدشه‌ای وارد شود.

۴. پیشنهادهای کاربردی

الف) پیشنهادهای نظری:

- بازخوانی و نقد سایر نظریه‌های روانشناسی غربی بر اساس مبانی اسلامی
- توسعه الگوهای تربیتی بومی با استفاده از ظرفیت‌های متون اسلامی
- تدوین چارچوب نظری جامع برای تلفیق نظریه‌های روانشناسی با تربیت اسلامی

ب) پیشنهادهای عملی:

- برگزاری کارگاه‌های آموزشی برای معلمان و مشاوران جهت تبیین نقاط قوت و ضعف تئوری انتخاب از منظر اسلامی
- طراحی الگوهای عملی تربیتی مبتنی بر تئوری انتخاب اصلاح‌شده با مبانی اسلامی
- تدوین محتوای آموزشی برای والدین در زمینه بهره‌گیری انتقادی از نظریه‌های روانشناسی

ج) پیشنهادهای پژوهشی:

- انجام پژوهش‌های تجربی برای سنجش اثربخشی الگوی پیشنهادی در محیط‌های تربیتی
 - تحلیل تطبیقی دیگر نظریه‌های روانشناسی غربی با تربیت اسلامی
 - پژوهش در زمینه روش‌های بومی سازی نظریه‌های روانشناختی در چارچوب اسلامی
- این پژوهش گامی در جهت نقد و بررسی علمی نظریه‌های روانشناسی غربی و بومی‌سازی آن‌ها در چارچوب جهان‌بینی اسلامی محسوب می‌شود. امید است زمینه‌ساز پژوهش‌های گسترده‌تر در این حوزه باشد.

فهرست مراجع

۱. گلسر، ۱۹۹۸، ص ۴۵
۲. گلسر، ۲۰۰۱، ص ۲۳
۳. مطهری، ۱۳۷۵، ص ۶۷؛ شریعتمداری، ۱۳۹۰، ص ۸۹
۴. ووبولدینگ، ۲۰۱۱، ص ۳۴
۵. گلسر، ۲۰۰۱، ص ۲۸
۶. گلسر، ۱۹۹۸، ص ۵۲
۷. گلسر، ۲۰۰۱، ص ۱۵
۸. گلسر، ۱۹۹۸، ص ۷۱
۹. گلسر، ۱۹۹۸، ص ۲۳
۱۰. ۲۰۰۱، ص ۱۵.
۱۱. ۲۰۰۱، ص ۲۸-۳۵
۱۲. ۱۹۹۸، ص ۴۵-۵۲
۱۳. ۲۰۰۱، ص ۱۵-۲۲
۱۴. گلسر، ۱۹۹۸، ص ۷۱-۷۸
۱۵. ۱۹۹۸، ص ۱۰۲-۱۱۰
۱۶. قرآن کریم، روم: ۳۰
۱۷. مطهری، ۱۳۷۵، ص ۴۵
۱۸. قرآن کریم، انسان: ۳
۱۹. قرآن کریم، بقره: ۳۰
۲۰. نوید، نفیسه، & فائق. (۲۰۱۵). اخلاق اسلامی: اندیشه، گفتار و رفتار در قرآن کریم. رشد آموزش قرآن، ۴۱ (۱۲)، ۵۸-۶۳.
۲۱. کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۳۰
۲۲. طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۶، ص ۲۰۵
۲۳. فائق، & رحیمی پور. (۲۰۲۳). ضرورت آمادگی نظامی همگانی بر اساس آیه ۶۰ سوره انفال؛ با محوریت تفاسیر شیعه. فصلنامه نگرش مدیریت راهبردی، ۱ (۳)، ۱۱۴-۱۳۵.
۲۴. مطهری، ۱۳۷۵، ص ۴۵
۲۵. شریعتمداری، ۱۳۹۰، ص ۱۲۳
۲۶. نجفی، ۱۳۹۵، ص ۸۷
۲۷. مطهری، ۱۳۷۸، ص ۱۵۶
۲۸. طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۶، ص ۲۰۵
۲۹. کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۳۰
۳۰. بخاری، ۱۴۰۱، ج ۱، ص ۲۱
۳۱. نوری، ۱۳۸۹، ج ۱۱، ص ۳۴۵

۳۲. شریعتمداری، ۱۳۹۰، ص ۲۰۱
۳۳. مطهری، ۱۳۷۸، ص ۱۸۹
۳۴. نجفی، ۱۳۹۵، ص ۱۳۴
۳۵. ترمذی، ۱۴۱۹، ج ۴، ص ۵۶۷
۳۶. بخاری، ۱۴۰۱، ج ۱، ص ۲۱
۳۷. بخاری، ۱۴۰۱، ج ۱، ص ۲۱
۳۸. مسلم، ۱۴۱۵، ج ۵، ص ۱۲۳
۳۹. کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۸۶
۴۰. مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱، ص ۲۲۹
۴۱. مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱، ص ۲۲۹
۴۲. کلینی، ۱۴۰۷، ج ۸، ص ۲۶۸
۴۳. کلینی، ۱۴۰۷، ج ۳، ص ۴۰۹
۴۴. مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۴، ص ۲۳۴
۴۵. ۱۳۹۵، ص ۳۵
۴۶. ۱۳۹۸، ص ۸۲
۴۷. مطهری، ۱۳۷۵، ص ۵۸
۴۸. قرآن کریم، روم: ۲۱
۴۹. قرآن کریم، بقره: ۱۴۸
۵۰. شریعتمداری، ۱۳۹۰، ص ۱۲۴
۵۱. کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۳۲۰
۵۲. صحیح بخاری
۵۳. قرآن کریم، حج: ۴۱
۵۴. مجتبی فائق، & محمد روشن. (February, ۲۰۲۵). «دگماتیسیم» اصلی‌ترین نماد جامعه عاری از تفکر در
دکترین اسلامی. *Development Engineering Conferences Center Articles In Database* (Vol. ۲, No. ۶).
۵۵. ۲۰۰۱، ص ۲۳
۵۶. مطهری، ۱۳۷۵، ص ۶۷
۵۷. شریعتمداری، ۱۳۹۰، ص ۸۹
۵۸. ۱۳۷۵، ص ۵۸
۵۹. ۱۹۹۸، ص ۴۵
۶۰. طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۶، ص ۲۰۵
۶۱. آمدی، ۱۳۶۶، ج ۱، ص ۸۰
۶۲. نجفی، ۱۳۹۵، ص ۱۰۲
۶۳. کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۳۲۰
۶۴. ۲۰۰۱، ص ۱۵
۶۵. بخاری، ۱۴۰۱، ج ۱، ص ۲۱

۶۶. مطهری، ۱۳۷۸، ص ۱۵۶
۶۷. شریعتمداری، ۱۳۹۰، ص ۱۷۸
۶۸. گلسر، ۱۹۹۸، ص ۵۲
۶۹. نجفی، ۱۳۹۵، ص ۱۰۲
۷۰. فائق. (۲۰۱۴). جایگاه خلاقیت در تربیت کودک از دیدگاه معصومین (ع). *فلسفه و کودک*، ۷ (۲)، ۴۷-۶۲.
۷۱. گلسر، ۲۰۰۱، ص ۴۵؛ کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۱۷۸
۷۲. گلسر، ۱۹۹۸، ص ۸۹؛ حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۸، ص ۵۶۷
۷۳. گلسر، ۲۰۰۱، ص ۷۸؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱، ص ۲۲۹
۷۴. طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۲، ص ۳۲۴
۷۵. احمدی و همکاران، ۱۳۹۵، ص ۴۲
۷۶. ۲۰۰۱، ص ۲۳
۷۷. احمدی و همکاران، ۱۳۹۵، ص ۳۸
۷۸. گلسر، ۲۰۰۱، ص ۱۵
۷۹. گلسر، ۲۰۰۱، ص ۲۸
۸۰. مطهری، ۱۳۷۵، ص ۵۸
۸۱. گلسر، ۱۹۹۸، ص ۵۲
۸۲. نجفی، ۱۳۹۵، ص ۱۰۲
۸۳. طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۱۶، ص ۲۰۵
۸۴. بخاری، ۱۴۰۱، ج ۱، ص ۲۱

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

- قرآن کریم.
- نهج البلاغه.
- ۱. آمدی، ع. (۱۳۶۶)، "غرر الحکم و درر الکلم"، دفتر تبلیغات اسلامی، قم.
- ۲. احمدی، س. و فرجاد، م. و سلیمی، ج. (۱۳۹۵)، "مقایسه تطبیقی تئوری انتخاب ویلیام گلسر با مفاهیم مسئولیت پذیری در اسلام"، فصلنامه روانشناسی اسلامی، ۲(۴)، ۵۰-۲۵.
- ۳. بخاری، م. (۱۴۰۱ق)، "الجامع الصحیح"، دار ابن کثیر، بیروت.
- ۴. پاینده، ا. (مترجم)، (۱۳۸۵)، "نهج البلاغه"، انتشارات جاویدان، تهران.
- ۵. ترمذی، م. (۱۴۱۹ق)، "سنن الترمذی"، دار الغرب الاسلامی، بیروت.
- ۶. حر عاملی، م. (۱۴۰۹ق)، "وسائل الشیعه" (۳۰ جلد)، مؤسسه آل البيت، قم.
- ۷. شریعتمداری، ع. (۱۳۹۰)، "اخلاق اسلامی"، انتشارات امیرکبیر، تهران.
- ۸. شریعتمداری، ع. (۱۳۹۰)، "اصول و فلسفه تعلیم و تربیت"، انتشارات امیرکبیر، تهران.
- ۹. طباطبایی، م. (۱۳۹۰)، "المیزان فی تفسیر القرآن"، دفتر انتشارات اسلامی، قم.
- ۱۰. فائق، (۲۰۱۴)، "جایگاه خلاقیت در تربیت کودک از دیدگاه معصومین (ع)". فلسفه و کودک، ۷(۲)، ۴۷-۶۲.
- ۱۱. فائق، & رحیمی پور. (۲۰۲۳). ضرورت آمادگی نظامی همگانی بر اساس آیه ۶۰ سوره انفال؛ با محوریت تفاسیر شیعه. فصلنامه نگرش مدیریت راهبردی، ۱(۳)، ۱۱۴-۱۳۵.
- ۱۲. کلینی، م. (۱۴۰۷ق)، "الکافی"، دار الکتب الاسلامیه، تهران.
- ۱۳. مجتبی فائق، & محمد روشن. (February, ۲۰۲۵). «دگماتیسم» اصلی‌ترین نماد جامعه عاری از تفکر در دکتزین اسلامی. (No. ۲Vol.) Development Engineering Conferences Center Articles Database In (۶).
- ۱۴. مجلسی، م. (۱۴۰۳ق)، "بحار الانوار" (۱۱۰ جلد)، دار احیاء التراث العربی، بیروت.
- ۱۵. مسلم بن حجاج. (۱۴۱۵ق)، "صحیح مسلم"، دار ابن حزم، بیروت.
- ۱۶. مطهری، م. (۱۳۷۵)، "فطرت"، انتشارات صدرا، تهران.
- ۱۷. مطهری، م. (۱۳۷۸)، "تعلیم و تربیت در اسلام"، انتشارات صدرا، تهران.
- ۱۸. مطهری، م. (۱۳۷۸)، "جهان بینی اسلامی"، انتشارات صدرا، تهران.
- ۱۹. نجفی، م. (۱۳۹۵)، "جواهر الکلام"، مؤسسه نشر اسلامی، قم.
- ۲۰. نجفی، م. (۱۳۹۵)، "هدف زندگی از منظر اسلام"، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم.
- ۲۱. نوری، م. (۱۳۸۹)، "مستدرک الوسائل"، مؤسسه آل البيت، قم.
- ۲۲. نوید، نفیسه، & فائق. (۲۰۱۵). اخلاق اسلامی: اندیشه، گفتار و رفتار در قرآن کریم. رشد آموزش قرآن، ۴۸(۱۲)، ۵۸-۶۳.

ب) منابع لاتین

- 23. Glasser, W. (1998), "Choice Theory: A New Psychology of Personal Freedom", New York: Harper Perennial.
- 24. Glasser, W. (2001), "Counseling with Choice Theory: The New Reality Therapy", New York: Harper Collins.
- 25. Wubbolding, R. E. (2011), "Reality Therapy: Theories of Psychotherapy Series", Washington, DC: American Psychological Association.